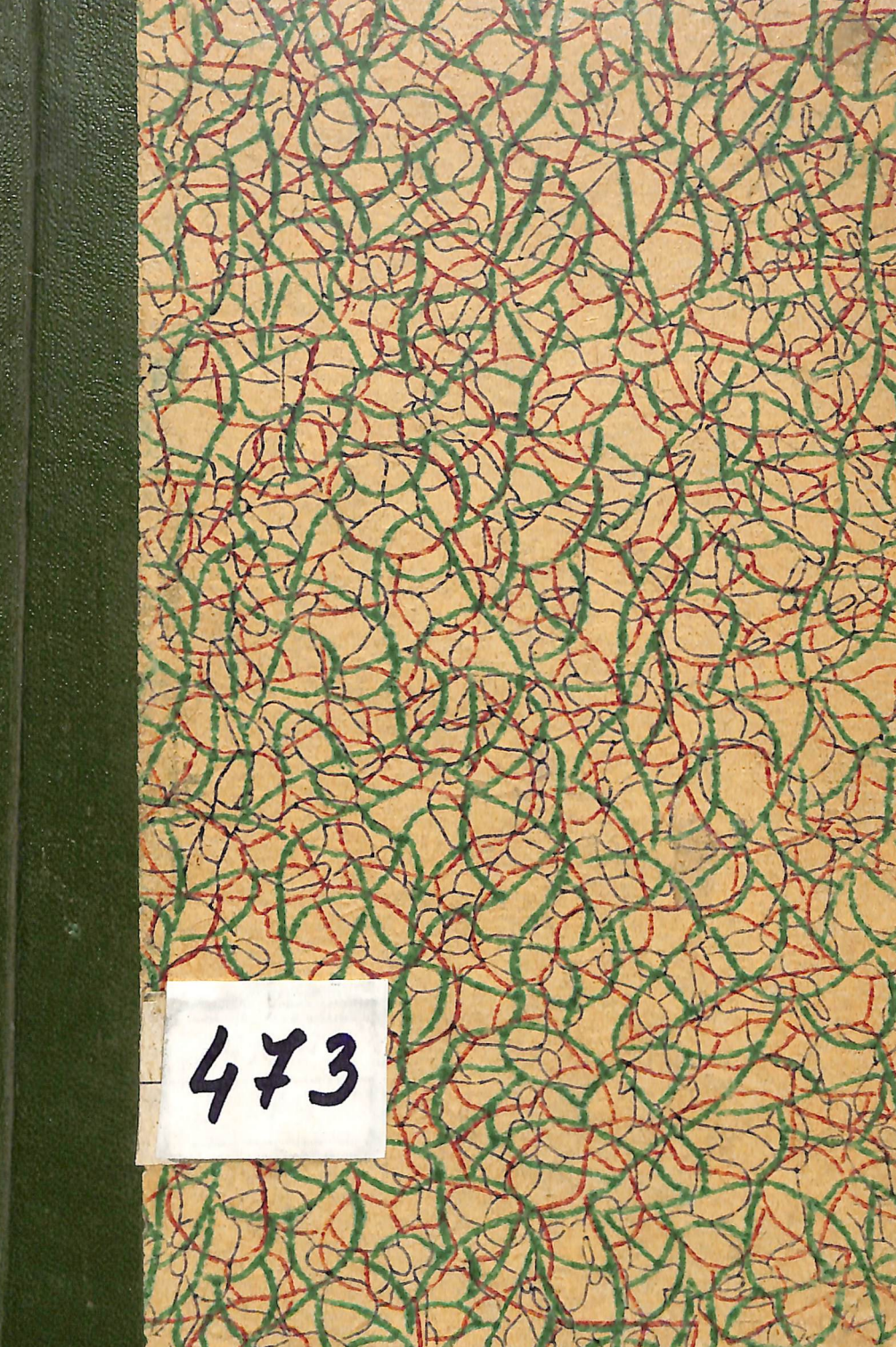

473

14-3

պր. ԳՐԻԴՈՐ ԲԱԼԱՍՆԱՆՑ

✓4664.

ՌՈՍՏՈՄ ԵՒ ՍԱԼՄԱՆ

ԳԵՐԲՆԵԿԱՆ ՈՅԺ ՌՈՆԵՑՈՂ ՀՍԿԱՆԵՐ

(Տաճկահայոց ժողովրդական աւանդութիւն)

Центр. Библиот. Сиб-па им. Ленина
гор. Баку

ИНВЕНТАРИЗАЦИЯ 1936

«Գնահ բարով, որդիս, բայց չմոռանաս
«Մէկ է ճանապարհ, նեղութիւն հազար.
«Գնահ, անխնայ թափիր քո արեան
«Մինչ վերջին կտթիլ ու յետ մի դառ-
նայ...

Թ Ի Փ Լ Ի Ս

Տպարան Մովսէս Վարդանեանի

Типография М. Вартамянца

1896

Բ-21

ԲՂ

1955

ԳԻՆՆ Է 50 ԿՈՊԵԿ

1963

473-142

Дозволено Цензурою, Тифлисъ, 11 Апрель 1896 г.

3308
40

28'11

ԻՐ ՄՕՐԵՂԲԱՅՐ ԵՒ ԱՆՄՈՌԱՆԱԼԻ

ՀԱՅՐԵՆԱԿՈՑ

Պ. ԱՐՇԱԿ ԾԱՏՈՒՐԵԱՆՅԻՆ

Ա Ն Կ Ե Ղ Ժ Ս Ր Տ Ո Վ

Ն Ի Ի Ր Ո Ւ Մ Է

հեղինակը:

Յ Ա Ռ Ա Զ Ա Բ Ա Ն

I.

Ծառ վաղուց, դեռ դպրոցական-նստարանա-
կան կեանքից սկսած, զգացում էր իմ մէջ
«Ռոստոմ եւ Սալման» անունով սոյն գրքի հրա-
պարակ հանելու միտքը, ըայց անվստահ լինելով
մտաւոր ոյժերիս վրայ՝ ըարտը համարեցի առ
Ժամանակ յետաձգել տպագրութիւնը: Վերջապէս
ուրախ եմ, որ գէթ այժմ՝ յաջողեց ինձ ձեռնա-
մուխ լինել սոյն գրքի հրատարակութեան: Թո՛ղ
աւելորդ չըհամարւի սոյն գրածքը մի երիտա-
սարդ հեղինակի կողմից, որ, թէեւ չէ շտապել
ուսանողական շրջանում իսկ նւիրել հատարա-
կութեան, սակայն այսօր յարմար է դատել հրա-
տարակել նոյնութեամբ, առանց որեւէ փոփոխու-
թեան... Ես կարող էի սրան գեղեցիկ կերպով
կոկել եւ ննթարկել հիմնական փոփոխութեան,
սակայն ես այդ չարեցի՝ ինձ համար թանգ ար-
ժեանքով աշակերտական ժամանակից արտայայ-
տած գաղափարներն ու զգացումները տեսնել

խակութեամբ տալագրւած. այդ իսկ պատճառով հրատարակութեան տւի սոյն գիրքը նոյնութեամբ, որպէս հայելի և դրաւական իմ պատանեկական հասակում ունեցած գիտութեան: Եւ թո՛ղ լինի իրքեւ մի խոստում անկեղծ եւ նշան յուսալի՝ թէ ներկայումս եւ թէ այսուհետեւ ապագայում՝ իմ մտաւոր կարողութեան չափահաս ժամանակ աւելի սրտեռանդն աշխոյժով աշխատելու եւ ժարդկութեան, հարազատ ազգի, հասարակական եւ գրական շահի եւ օգտի համար ձեռք եկածին չափ լինել պիտանացու: Թէ որքան է նրաստիս յաջողել ղիցագնական եւ հսկայական պատմաճշնեքով լի պարսկական այս լեզունդան վերածել հայկականի՝ թողնում եմ ընթերցող հասարակութեան դատել, իսկ ես յուսով եմ, որ մեր մանուկ հայ գրականութիւնը սիրով կընդունի իր գանձարանի մէջ աշակերտական շրջանում՝ երկասիրած դեռահաս ¹⁾ գրողի այս փորձիկ լուման...

II.

Բայց մի հանգամանք: Այս հետաքրքիր լե-

¹⁾ Այս երկը գրելիս ես այն ժամանակ տասն և հինգ տարեկան էի, ո՛չ աւելի

զենդան, ինչպէս ընթերցող դասը նկատեց վերոյիշեալ տողերից, ես ինքնաբերաբար հայացրել եմ՝ վերածելով՝ փոխանակ պարսից՝ Տանկա-Հայոց ժողովրդական աւանդութեան՝ նիւթն աւելի մատչելի եւ հետաքրքրական դարձնելուն պատա-կով: Բուն նիւթից շեղւելով՝ ես աւելացրել եմ իմ կողմից «Ծովինար», որ, թէեւ կանացի, բայց մի գեղեցիկ-օրինակելի տիպ է վեհութեան եւ քաջագնութեան... Դի դէպ՝ պէտք է նկատել եւ՛ այս, որ Հայաստանի շատ զաւառներում, մանաւանդ ծերերի մէջ, արմատացած է տակաւին այն աւանդական եւ առասպելական խորին համոզմունքը, որ՝ իբր թէ Ծովինարը-Ռոստոմի քոյրը՝ համաձայն իր հօր—Ջալ փահլեւանի պայմանական ուխտադրութեան՝ կոյս մնաց մինչեւ վերջը եւ պարսից Սալմանի ձեռքը չընկնելու համար հրեշտակից վերեւ բարձրացած՝ ասլորում է դեռ մինչեւ այսօր էլ երկնքի խորքում: Պատմում են, որ երբեմն մութ ակնակիր գիշերներին նա յանկարծակի հանում է գլուխը ամպերի տակից եւ նայում դէպի ցած, պատերազմական դաշտը, դիտելու Ռոստոմի եւ Սալմանի կուր վախճանին, բայց հսկաների գործադրած անագին զէնքերից վեր բարձրանալով կրակային, շանթալից եւ անեղառոտ փայլմունքներ եւ հրավառ կայծեր՝ երկիւղից կրկին թագնում է նա գլուխը ամպերի տակ եւ ասպա նորից երե-

ում Երկնականների վրայ՝ վայրկենական լուսով լուսաւորելով ամբողջ աշխարհը—սա՛ր, ճո՛ր եւ անտառ:

Այժմ էլ սովորութիւն կայ գիւղացիների մէջ, որ այդպիսի ժամանակներին ասում են «երկնքում ծովինարը խաղա՛ց»... Ծովինարը իր վայրկենական լուսափայլութեան համար այնուհետեւ կոչւեցաւ «Փայլակ»։ Իսկ Ռոստոմի եւ Սալմանի մասին աւանդութիւնը պատմում է, որ նրանք դեռ երկրի մի ծայրում իրար հետ կուտւն են սաստիկ եւ դեռ նրանցից ոչ մէկը չէ կարողանում յաղթութեան կանաչ դափնիներին արժանանալ։ Այսպէս, տարէնը մի-երկու անգամ, երբ նրանք նորոգում են կատաղի ճակատամարտը, երկիրը ղողալով նրանց հուժկու ոտքերի տակ եւ սարսափելի կուից սասանած՝ շարժւում-օրօրւում է եւ այդ պատճառով երկրաշարժ է առաջ գալիս...

Իբրեւ վերջին խօսք, լիայոյս եմ՝ գրքիս ¹⁾ թերութիւնների մասին ընթերցող դասի ներողամտութեան վերաբերմամբ, որպէս առաջին փորձ իմ հրատարակելիք տաղաչափական-բանաստեղծական գրութիւնների մէջ:

ԳՐԻԳՈՐ ԲԱԼԱՍԵԱՆՅ

¹⁾ Թէեւ ցանկալի էր արձակ ոճով գրել...

ՎԿԵԿԿ.

Ռոստոմ եւ Սալման

ԳԵՐԲԵԱԿԱՆ ՈՅԺ ՈՒՆԵՑՈՂ ՀՍԿԱՆԵՐ

(Տաճկահայոց ժողովրդական աւանդութիւն)

I

Շատ դարեր առաջ մի թագաւոր կար, Վահանձն հոգով, ազնիւ ու արդար։ Մի անտառաշուրջ սարաւանդ երկրում Հին ժամանակներ եղել է ապրում։ Անունով կոչւում էր Զալ-փահլեան, Կուրծքը լայն դրսով վահանի նման, Տեսքը վիթխարի, հասակն վայելուչ, Քիթն արծրային, դէմքը աչալուրջ, Զայնը ազդարար, նայածքն ահռելի, Ոյժ է ունեցել շատ զարմանալի... Աչքերն ու յօնքեր սևորակ, խոշոր, Զեռքերն ու ոտքեր և մարմին բոլոր՝ Իբրեւ լեռնային ահագին գօտի, Նմանւում էին մէկ-մէկ մարդակի,

Դէմքը դաժան էր և շատ ահուելի,
Ինքը աժդահա և զարհուրելի.
Ի՞նչ հսկայ-դիւցազն մարդ պէտք է լինէր,
Որ վրան նայէր, լեզին չըցամբէր.
Թ՛, Աստուած չանէ, թէ որ բարկանար
Ջարդ-փշուր կանէր ամեն բան իսպառ...
Երբ նա չըջում էր մտքի ծովն ընկած՝
Մի ժայռ ահագին ելնում էր դիմաց,
Իսկոյն վերցնում էր հիմնովին պոկում,
Դէպի ովկեանոս, ծովեր չալրտում.
Իսկ, եթէ սար էր հանդէպը գալիս՝
Թեքում էր մէջքը ու ճանփայ տալիս.
Սյապէս ամեն բան բնութեան միջին
Ընկճում էր նրա զօրաւոր կամքին...
Նրա ձայնն այնքան բարձր էր ու ահեղ,
Որ յայտարար էր լինում ամեն տեղ.
Երբ, ըստ սովորութեան, նա էրէների
Յետքից վազում էր, որ նրանց բռնի,
Սակայն չէր հասնում իր նպատակին՝
Կանգնում էր այնպէս բղաւում ուժգին
Որ հէնց գիտենաս հըրարուիս ժայթքեց,
Ժայռերի միջից գետ գահավիժեց.
Ողջ շրջակայքում փոթորիկ թնդաց,
Անդունդների մէջ առիւծ մռնչաց,
Լեռներ ու ձորեր փլատակեցան,
Երկինք ու գետինք իրարով դիպան...

II

Ի այլ աշխարհում քաջ ու զօրաւոր
Կենում էր պարսից Սալման թագաւոր.
Նա ունէր անթիւ արծաթ ու ոսկի
Եւ տէր նաճած շատ քաղաքների:
Երկրի մի ծայրում նա զօրքով նստած՝
Կէս մասն աշխարհի իր ձեռքն էր ձգել,
Եւ ամենուրէք սարսափ ազդելով՝
Իր չորս բոլորտիք գերի էր դարձրել.
Նա ոյժի կամքով տուգանք ու հարկեր
Թագաւորների վրայ էր դնում.
Հարստահարում խեղճ ժողովուրդին,
Իր փառք ու անւան ծառայ էր դարձնում.
Իսկ խռովարար բանսարկուններին
Իբրեւ բռնակալ՝ չղթայում, գերում,
Իր դէմ յանդգնող գոռող կայսերաց՝
Աշտարակների ճակտից բեռում...
Արամազդ ¹⁾ աստուած շնորհել էր նրան

¹⁾ Արամազդ՝ քաջութեան աստուածը, ինչպէս քննեց
աստուածը՝ Մորփէսը, գեղեցկութեանը՝ Ոսկիամայրը, Աստ-
ղիկ՝ Ղեցուհին, ինչպէս ծեր Կռեհոսը, որին յուճացիք ի-
րանց հեթանոսական կրօնի մէջ պատկերացնում են նրան
ալիոր մարդու նման, մանգաղը ձեռին՝ մահու աստուած...

Աներկիւղ ոգի, սիրտ արիական,
Եւ՝ անյաղթելի ոյժ-կարողութիւն,
Եւ՝ հերոսական անհաս զօրութիւն,
Լայն ու հաստամիտ, ամուր թիկունքներ,
Երկայնաբազուկ և հուժկու կռներ,
Որ թէ ուղենար աշխարհ կըքանդէր,
Աշխարհ կըքանդէր, լեռներ կըճեղքէր.
Նրա ռազմավար, վեհ ոլաքներին,
Նեւ ու աղեղին, զէնք ու զրահին
Տըւած էր թռիչք, որ գու թշնամիք
Լինեն Սալմանին արեան ծարաւիք,
Որ հրոսակներին՝ զժխեմ, ահարկու,
Քշէր ու վանէր իր երկրից հեռու...

III

Մի անգամ Սալմանի ծննդեան օրին
Մօտեցաւ նըրան Բահրամ ծերունին
Գեղեցիկ, մաքուր շորով զարդարւած՝
Շընորհաւորեց նրա տարեդարձ.
Եւ հանդիսաբար նա ոտքի կանգնեց,
Սալմանի առաջ խօսել սկսեց.
— «Ինչ փոյթ, թագաւոր, քո այդ պալատներ,
Այդ կամարակապ, բարձր մենարէթներ,
Չորս կողմը գոռոզ բուրգերով պատած,
Ողջ գոհարաշէն քարերից ձուլած,—
Երբ քեզ այս երկրում մի բան է պակաս,

Ա՛խ, ինչպէս ասեմ, որ դու հասկանաս.
Մի՞թէ չըգիտես, որ երկրիս վըրայ
Սէրից գովելի աւել բան չըկայ,
Ի՞նչ է, ասա, քո բախտաւորութիւն,
Թէի դու ունես մեծ հարստութիւն,—
Երբ քեզ մօտ չունես հարսնացու կամ կին
Ձալ-փահլեանի դուստր Ծովինարին...
Գիտես, Սալման, ի՞նչ է Ծովինարը,
Ոչինչ նըրա մօտ Ոսկիամայրը,
Աղջկերանց զարդն է, աչքն է աշխարհի,
Փարթամով վարդը դարնան օրերի,
Անթառամ ծաղիկ գետնի երեսին,
Երկնքի տակին միակ գեղունին...
Ի՞նչ աչք պիտ լինի՝ նրա կերպարանք
Որն է բանի հետ նմանացնի.
Ի՞նչ ճարտար լեզու, որ գէթ կարենաց
Նըրա գեղութեան քառուրդը պատմի.
Ջընայելով, որ դուստր է արքայի՝
Հպարտութեան իսկ նշոյլ չես գտնի,
Ամենքը նրա արևով խնդում,
Նրա անունով ողջ աշխարհ երգում.
Նա, կայ ժամանակ, որ չէ՛ ծիծաղում՝
Կարծես կարմրագոյն վարդեր է փռում,
Նուրբ շրթունքներից սմբիւ բաց լինում,
Երեսից լուսոյ շողեր վէր թափում,
Բերնի վրայ բաղցր ժպիտ է ծաղկում...
Ա՛խ, Սալման, Սալման, ո՞ր մէկը յիշեմ,

Պամ սրը թւեմ, պատմել սկսեմ,
Նրա լուսեղէն, պայծառ հայեացքը,
Որպէս պարզ, անամպ, չըքնաղ երկինքը,
Նրա դուրեկան և անոյշ պատկեր,
Շականակագոյն, գրաւիչ աչեր,
Եւ՝ քաղցր լեզուն, և՛ թովիչ, մեղմ ձայն,
Ուսին ծածանող մազեր թուխ, երկայն,
Երկնային դէմքը, տեսիլն գերբնական
Եւ գեղեցկութիւն հրեշտականման,
Սև սաթի նման փայլող յօնքեր խիտ, —
Բոլորը, բոլոր թռչնում մարդու միտք.
Եթէ դու տեսնես նրան, ո՞վ Սալման,
Իսկոյն սրտիդ մէջ, կայծակի նման,
Մար կըթափանցեն կրքերի շանթեր,
Եւ կեանքդ նրան կրքերես նըւէր՝
Որ գէթ ոտքի տակ լինիս պատուանդան...
Նա պէտք է լինի քո ամուսինը,
Որ դառնաս Սուլթան դու առաջինը.
Որ նախանձելի թըւան ամենքին,
Հասած բախտի ծայրն ամենավերին...

IV

« չատ երկիրներ չըջել եմ, պտտել,
Շատ օտար տեղեր ոտքի տակ տուել,
Շատ ծով ու ցամաք ճանապարհորդել,

Սյնպէս հրաշալի դեռ «կոյս» չեմ տեսել...
Արևելքի մէջ այնպէս գեղադէմ
Սղջիկ չէ մտել Սուլթանիդ հարեմ,
Դեռ չէ սնուցել Եդեմ տիրատունկ
Սյնպէս նազելի «հասակ» մեծաշուք.
Սուտահանճար բնութեան բովբից
Դեռ ոչ ոք այնպէս «պատկեր» չէ ուսել.
Դեռ երկրային նուրբ, փափկամորթ ձեռքեր
Սյնպէս մետաքսեայ «մազեր» չեն հուսել.
Դեռ զարնան օրում ցօղը վաղորդեան
Չէ թրջել այնպէս մի «վարդ» աննման.
Դեռ Բտալական երկնում կապուտակ
Չէ փայլել այնպէս գեղեցիկ «լուսնեակ»:
Ա՛խ, նրա նման չըկայ, ա՛խ, չըկայ
Գեղեցիկ «էակ» աշխարհի վրայ.
Նա վարդի նման ծաղկել է, բացել,
Մանիշակի պէս սնուել, մեծացել...

V

յստեղ Սալմանի սիրտը կրակ վառեց
Ծերի խօսքերից ու բացականչեց.
— Հետեալ օրը, ծերուկ պատական,
Դեռ ծէգ չըբացւած, վաղ առաւօտեան,
Կըվերցնես քանի զօրքեր զինակիր
Եւ կուղևորես դէպ Զալի երկիր,

Խորին յարգանքով կըներկայանաս
 Զալ-հակայի մօտ, բայց չըմուռնաս
 Նախ պատմել նրան իմ գովասանքը,
 Ապա կրայտնես իմ անեղ կամքը,
 Թէ Պարսից հակայ, ասում է Սալման,
 Կամ Ծովինարին տուր ինձ կնութեան,
 Թող լինի մեր մէջ անկեղծ հաշտութիւն,
 Կապենք յաւիտեան մի դաշնակցութիւն,
 Որ ամբողջ աշխարհն միայն ունենայ
 Երկու իշխողներ, երկուսն էլ հակայ՝
 Մին արեւելքում, միւսն արեւմուտքում,
 Դու այդ աշխարհում, ես երկրի ծայրում,
 Կամ, եթէ, ասան, չես համաձայնում՝
 Ես քեզ կըսպասեմ ռազմական դաշտում
 Ե՛կ փորձենք այնտեղ մեր հակայ ոյժեր,
 Մինչ երբ ունենայ աշխարհն երկու տէր...

VI

պառազինւած, ծըպտեալ շորերով
 Բահրամ ծերունու ուղեկցութիւնով
 Միւս օր Սալմանի զօրքեր զինակիր
 Մտան մեր Զալի հեռաւոր երկիր:
 Նրանք հակայի մօտ ներկայացան
 Ու նրա առաջ բացեցին բերան.
 — «Ահա բերել ենք մեր Սարգարից լուր՝

Կամ Ծովինարին ինձ «լծակից» տուր,
 Թող լինի մեր մէջ անկեղծ հաշտութիւն,
 Կապենք յաւիտեան մի դաշնակցութիւն,
 Որ սաղ աշխարհը միայն ունենայ
 Երկու իշխողներ, երկուսն էլ հակայ՝
 Մինն արեւելքում, միւսն արեւմուտքում,
 Դու այդ աշխարհում, ես երկրի ծայրում.
 Կամ, նա ասում է, չես համաձայնում,
 Ես քեզ կըսպասեմ ռազմական դաշտում,
 Ե՛կ, փորձենք այնտեղ մեր հակայ ոյժեր,
 Թող գնդակի դէմ խոյանան կրծքեր.
 Բնա է, երկու տէր աշխարհն ունենայ, —
 Կամ ես պիտ' իշխեմ, կամ թէ միայն նա...

VII

— Ո՞վ է ձեր Սարգար, ես չեմ ճանաչում,
 Ո՞նց յանդգնեցար մտնել իմ երկիր,
 Դուք լրտեսներ էք, միթէ չեմ տեսնում,
 Այդպէս շորերով ծպտեալ, զինակիր.
 — «Նրան ճանաչել դժւար չէ, ո՞վ տէր,
 Նա է Սալմանը, Սուլթանը Պարսից.
 Այնպէս կարծում ես թէ մի այլ հակայ
 Զրկայ աշխարհում բացի քեզանից.
 Երկրի մի ծայրում զօրքերով նստած՝
 Զորս կողմ աշխարհի գերի է դարձրել,

Ողջ արևմտեան աշխարհին տիրած՝
Նա ամենուրէք սարսափ է ձգել,
Նըրա անունը հասել է ահա
Մինչ Հնդկաստանի հեռու սահմաններ.
Եւ Զինմաշինայ արքան զարհուրած
Նըրա առաջը գլուխ է խոնարհել.
Նա իր զօրութեամբ տուգանք ու հարկեր
Թագաւորների վըրայ է դնում...
Բռնում տանում է մեծ-մեծ կայսերաց՝
Աշտարակների ճակտից բերում... .

VIII

— Այդ ի՞նչ լրբութիւն, դուք դաւաճաններ,
Վորէք աչքիցս, անմիտ լրտեսներ.
Հէնց այս րոպէիս թռչնոց կերակուր
Վըղարձնեմ ձեր գլին — ո՛ւր կը փախչէք, ո՛ւր...
Բողազո՞ւ տւեց Զալը սաստկազին,
Ոմանց նա զարկեց ապտակներ ուժգին,
Ոմանց անխնայ ծեծեց անտեղի,
Դարձրեց խիստ ճարակ սրին կատաղի,
Ոմանց ամբալինդ չլթայով գերեց,
Նեղ բերդերի մէջ կալանաւորեց.
Ապա բարձրաձայն կանչեց յահճապետ,
Որ բոլորին էլ նա անէ անհետ,
Որ բարձրացնի անարդ կախաղան,
Վատարէ դերը գլուխ թլպատման.

Իսկ հարսնախօս խեղճ Բահրամ ծերուկին
Վառած խարոյկի մէջը ձգեցին:

IX

Բայց մի բանիսը, երբ նկատեցին
Այդ վատ արարքը՝ մարմնով սոսկացին,
Իսկոյն գարշեցան, փախան շատ հեռու
Զալի բարկացոտ տեսից ահարկու,
Դիմեցին մօտիկ ծովային ափեր
Եւ մտան շուտով նաւատորմիդներ,
Բայց մռնչաց Զալն, առաւ սարերից,
Խռոված հոգով, անյալէս բարձրերից,
Զգեց դէպի ծով, ժայռեր սեպացած,
Նաւերի յետն Պարսից թշնամեաց,
Որ տեղաց սաստիկ մակընթացութիւն,
Լեռնացու ահեղ ջրային հսկայ սիւն.
Ծովի խորքերից թնդացին ձայներ,
Օգում ցնդւեցին փրփուր ալիքներ,
Պարսից նաւերը ջարդ-փշուր եղան,
Ամենքը ծովում խորասուզեցան.
Սակայն մի հատիկ մարդ չ'ազատեցաւ,
Որ գէթ Սալմանին նա տանէր համբաւ,
Թէ ինչ փորձանքի մէջ ձգեց իրանց,
Այլ չէ տեսնելու զօրքի վերադարձ,
Զալ-փահլանի սրին Վերս եղան,
Ամենքն էլ մահու պատիժ ըստացան...

X

ի անգամ Զալը նժոյգը հեծաւ,
Երկար թափառեց, սար ու ձոր ըն-
կաւ,

Որ Պարսից հսկայ Սալմանին գտնի,
Զէնք ու զրահով նրա հետ կուի.
— «Յին ի՞նչ հսկայ է, կամ ի՞նչ ոյժի տէր,
Որ ամենայն տեղ ահ է տարածել,
Երկրի մի ծայրում գորքերով նստած՝
Զորս կողմ աշխարհի գերի է դարձրել.
Ո՞վ է նա, ո՞վ, որ անուն է հանել
Մինչ Հնդկաստանի հեռու սահմաններ,
Եւ Չինմաչինայ արքան զարհուրած՝
Նրրա առաջը գլուխ է ծռել...
Ախր նա ո՞վ է, որ տուգանք, հարկեր
Թագաւորների վրայ է դրնում,
Դահով, հրապուրքով տիրած աշխարհին՝
Կէս մասը իրա ձեռքի տակ առնում:
Ախր նա ո՞վ է, որ Ծովինարին
Համարձակում է առնել իրան կին.
Հայութեան «կրօն, հաւատ» ուղղափառ
Պղծել ու խախտել իր կրքով մուրտառ...
Միթէ չըզիտէ, որ Ծովինարի —

Ես համարում եմ— լծակից մարդի—
Մեծագուկելի և վեհ յատկութիւն
Ահեղ մարտի մէջ միայն «քաջութիւն»,—
Իմ տէրութեան մէջ ջառ եմ գոռացել
Թէ ինձանից յետ՝ ով իմ Ռոստոմին
Կուում կրջալթի, նա է լինելու
Իմ Ծովինարի արժան ամուսին...
Նա կոյս է ծնւել և կոյս պիտ' մեռնի,
Ոչ որ Ռոստոմին չէ կարող յաղթել.
Պարսից Սալմանը չուգեց, երևի,
Իմ քաջ Ռոստոմի ոյժը ճանաչել,
Ես Զալը լինեմ, Ռոստոմն իմ որդին,
Կենդանի թողնեմ Պարսից Սալմանին,
Քանի դեռ ես կամ աշխարհիս միջին՝
Նա տիրապետի այդ իրաւունքին.
Մինչ երբ աշխարհս նա դարձնէ աւեր,
Ճնշի նեղելով անմեղ գերիներ.
Ինչո՞ւ երկու տէր աշխարհն ունենայ,—
Կամ ես պիտ' իշխեմ, կամ թէ միայն նա...»

XI

Ասաց ու հեծաւ մեր արի հսկան
Իր «Սևուկ» նժոյգ վիշապանման,
Հրաժարման ողջոյն ամենին տւաւ,
Ամպի փոշու պէս շատ հեռու թռաւ.

Շատ գնաց, թէ քիչ՝ — այդ Աստուած գիտէ,—
 Մինչև Սալմանին մի տեղ կըգտնէ...
 Վերջապէս հասաւ մի դաշտ տափարակ,
 Հանգստանալու մի մեծ ծառի տակ:
 Իջաւ նժոյգից յոգնած, վաւտակած,
 Բայց մի ժամայ չափ միջոց չէր անցած,
 Երբ տեսաւ յանկարծ նա հեռաստանում
 Մի ծուխ թխացեալ՝ աշխարհ էր պատում:
 Իսկոյն այն կողմը դիրդի պէս թռաւ,
 Առատ թողի մէջ, ահ, նա ինչ տեսաւ,
 Մի բարձր հսկայ, լեռնաշափ հսկայ,
 Ոչ ոք տեսած չէր այնպէս աժդահա,
 Նա դրած ունէր իր լայն բերանին,
 Որպէս մաղարա, չիբուխ ահագին,
 Ծուխը բարդի բարդ նա դուրս էր փչում,
 Իբրև գոլորշի ամպերին ցրում...
 Եւ բազմած իրա յարմար նժոյգին՝
 Սաստիկ կատաղած խթում կողերին.
 Եւ ահեղագոյ, փրփրաւորած
 Դէպի նա Զալը վազում էր վառւած.
 Այստեղ Զալը ահ և երկիւղ չըզգաց.
 Ելաւ անվեհեր թշնամու դիմաց,
 Եւ ձիու վրայ նըրան բարկեց.
 Քրտնած, այլայլւած երեսին նայեց,
 Բայց նըրա ողջոյն Սալման չընդունեց,
 Այնպէս որոտմամբ, ուժգին բղաւց,
 Որ Զալի լեղին խսպառ պատառեց,

Սիրտը փուլ եկաւ, աչքերը մթնեց.
 — «Գնա՛, դուրս կանչիր քաջիդ Ռոստոմին,
 Թէ ահա երկրին տիրող թշնամին
 Սուրնիդակ ձեռին՝ ռազմական դաշտում,
 Կուելու համար քեզ է ըստասում.
 Ասաց, լայն մէջքին մղրախը ցցեց,
 Զալի վղիցը բռնեց, քաշկրտեց,
 Եւ գերանահաստ, ամուր ձեռքերով
 Ոլորեց հաւի վառիկի նման,
 Մռնչող ձիու փորի տակ կապեց,
 Ապա յետ նայեց դաժան ժպիտով:
 Կրկին շատ անհոգ, հանդարտ ընթացքով
 Իր ճանապարհը նա շարունակեց.
 Այսպէս Սալմանից Զալը յաղթահար՝
 Ետ վերադարձաւ հայրենի աշխարհ...»

XII

Ո՛վ չէր ճանաչում քաջ Ռոստոմ Զալին,
 Ամենքը փորձած ունէին նրա ոյժ,
 Նա մի քաջ ղեւ էր և ոչ թէ հսկայ,
 Յաղթանդամ մարմնով, զարհուրելի յոյժ:
 Նրա վեհ, վսեմ, խոժոռ կերպարանը
 Ես ինչպէս ասեմ մի բանի նման,—
 Որպէս անդնդի վրայ կախ-նայող,
 Ամպեր դիզացած ժայռի տեսարան...

— «Հայրիկ, ջան, հայրիկ, խնդրեմ ինձ ասած
Ռազմական դաշտում քեզ ո՞վ անպատուեց,
Ո՞վ քեզ վշտացրեց կռոււմ յաղթելով,
Քո վարկը անւան զեանի մէջ թաղեց:
Այն ի՞նչ հսկայ է, կամ ի՞նչ ոյժի տէր,
Որ քեզ յանդգնեց անպատիւ անել.
Ինչո՞ւ ականջդ սրով դուրս կտրեց,
Միթէ Ռոստոմիս չուզեց ճանաչել»...
— Աւագ, շատ խոր են ցաւերս, որդի,
Ընկած մահճի մէջ՝ սաստիկ հիւանդ եմ,
Գուցէ, ո՞վ զիտէ, այսպէս մտատանջ՝
Աստուծոյ աջում հոգիս աւանդեմ...
Երբ երիտասարդ-ջահէլ հասակում
Եռում էր արիւն իմ երակներում,
Ինքս քաջ հսկայ, սուրս էր կտրուկ,
Շատ թագաւորի առնէի ստրուկ,
Ամբողջ աշխարհը, ո՞հ, այն ժամանակ,
Գողում էր ուժեղ իմ ոտքերի տակ,
Բոլոր ժողովուրդ սարսում էր ինձնից,
Ո՞վ կարէր վատ խօսք հանել բերանից:
Իսկ այժմ... այժմ ես ծերացել եմ,
Վաթսուն տարի է, ինչ որ ապրել եմ,
Շուտով կըղիմեմ խաւար գերեզման,
Թշնամուց յաղթւած, ցաւով անդարման...
Բայց թէ ուզում ես, որդի, այս դաշտեր,
Այս դալարագեղ մարմանդ ու սարեր,
Այս կանաչ բլուրք, ակունք սառնորակ,

Այս սլաղ աղբիւրներ, ջրեր անապակ,
Այս լայնածաւալ, սիլոտ հովիտներ,
Այս ծաղկէնկար մարգագետիններ,
Այս տափաստաններ չքեղ, անման,
Լինի մշտական որդուցդ օթեան,
Եւ իմ մօտալուտ մահւանից յետոյ
Քո հայրենական սուրբ ծուխը ծխել,
Եւ այս աշխարհում, իմ բազկի նեցուկ,
Անմահ, պանծալի փառք, անուն թողնել,—
Ապա՛ ձի նստիր, կայծակի նման
Շուտով սլացիր դէպ՝ կուի դաշտը,
Խորտակւած անունս վերանորոգիր,
Յետ առ թշնամուց իմ կորցրած փառքը...
Գնա, դէհ, գնա, էլ մի ըստասիր,
Պատառիր անվախ թշնամու կուրծքը,
Բազմաթիւ զօրքեր ան, ձախ կոտորիր,
Ա՛ռ դու Սալմանից իմ սրտի ոխը...
Գնա, մի կանգնիր, արդէն Սալմանը,
Ռաշիդ Ռոստոմիդ կանչեց կուի դաշտ.
Ի՞նչ ես վախկոտի պէս նստել տանը,
Մինչ երբ դուք հեռուից ըսպառնաք անհաշտ...
Գնա, քաջ կացիր, բայց «աղնիւ» վարելը,
Քո ոյժը բազկի ցոյց տուր Սալմանին.
Արեան դաշտի մէջ դու նահատակիր,
Միայն չըմատնես քրոջդ այլազգին...
Դէհ, գնա, գնա, քաջի պէս մեռիր,
Անպատուած հօրդ վրէժը լուծիր, ան,

Աշխարհի համար արիւնդ թափիր,
Մինչ վերջին շունչը՝ էլ յետ մի դառնար...
Ես Ձալը լինեմ, Ռոստոմն իմ որդին,
Ինձ մարդ յանդգնի անպատիւ անել,
Պարսից Սալմանը, անգութ Սալմանը
Գերի, չղթայի շան պէս անվայել...
Այո, Սալմանը, Պարսից Սուլթանը
Հօրդ բարեկին ուշք էլ չըղարձրեց,
Զգեց մահառիթ սրի բերանը,
Ամուր վզիցս բռնեց, քաշքշեց...
Ա՛խ, Սալման անգութ, Սալման անօրէն,
«Բանիւշ» անւանած աղբրի մօտին
Ականջս սաստիկ սրով դուրս կտրեց
Ու ցցեց բարձր մի ձողի գլխին,
Ինչ է՝ քաջագործ այդ անցքի վրայ
Գալոց աշխարհի սերունդք յետագայ՝
Յաւիտեան նըրա անունը յիշեն,
Փառաբանելով «ովսաննա՛յ» երգեն»...

XIII

— «Հայր իմ, հայր, մի լար, ինչո՞ւ ես տխրում,
Թափում աչքերից աղի արցունքների,
Քանի Ռոստոմը կենդան է ապրում
Ոչինչ են ամեն դժւար արգելքներ...
Մնաս բարով, հայր, գնում եմ ահա

Կրկին յետ բերեմ պատիւը ընկած,
Դու ինձ կըտեսնես կամ ազատ՝ յաղթած,
Կամ ամենևին չըվերադարձած...
Ահա շտապում եմ դաշտ պատերազմի
Մենամարտելու Սալմանի հետը,
Հերիք է՝ հեռւից ինչ ըսպառնացիւնք,
Թող երկրի տէրը լինի յաղթողը... —
Սակայն իմ «Ռաշը» շատ իմաստուն է,
Եթէ անձկութիւն, կարիք ինձ հասնի,
Իսկոյն ոտքերով զետին կըբանդի,
Սանձը կըկտրի, դէս ու դէն կընկնի,
Քթից ու բերնից հանած փռինչքով
Սարեր ու ձորեր կըթնդացընէ,
Նա ականջները ցից-ցից պահելով
Աչքերի բոցով շատ դաշտեր կ'այրէ...
Երբ նա զօւ կըտայ վրինջ քայլերին,
Դափ ու դրափով լեռներ կըճեղքի,
Եւ քափ-քրտինքով երկար վազէվազ
Ճանապարհների կոշտեր կըթրջի, —
Իմացած կենաս փորձանքի մէջն եմ,
Վեր առ իմ զէնքեր դու այն ժամանակ
Զիու վրայ կապիր՝ և ուր որ լինեմ
Նա ինձ կըգտնէ դաշտում ընդարձակ...
— «Մնաս բարով, որդիս, բայց չըմսուանաս
Մէկ է ծանապարհ, նեղութիւն հազար,
Գնա, անխնայ թափիր բո արեան
Մինչ վերջին կաթիլ ու յետ մի դառնար»...

XIV

— Թուրս արի գոմից, իմ Ռաշ իմաստուն,
Կանչեց պինդ ձայնով Ռոստոմ քաջ հսկան,—
Ես քեզ պիտ' հեծնեմ ու պիտ' սլանամ
Դէպի արինուռուշտ դաշտը ռազմական.
Պրծիր ,քահլան ջան, պրծիր կերգարին,
Հասիր շուտով ինձ, մեզ լայն ասպարէզ
Պատրաստէ հեռու երկրի մի ծայրում,
Արի, որ երթանք կռիւ վառ հանդէս...
Այնտեղ սպասում է Պարսից Սալման՝
Աշխարհին տիրող գոռոզ թշնամին,
Թող երազ կարծէ թէ Ռաշի վրան
Նստած՝ կարող է յաղթել Ռոստոմին,
Դու գիտես, որ սուր պահել չըգիտեմ,
Այլ մենակ փրփրած կռիւ կըմտնեմ,
Կռիւ կըմտնեմ հոգով յիշաչար,
Տակն ու վրայ կանեմ ամեն ինչ իսպառ...
Ո՛վ է խելագար իմ դէմ խիզախել,
Երբ չի կամենում իր կեանքից զրկել.
Օ՛, Աստուած չանէ, թէ որ կատաղեմ,
Ամեն ինչ ձեռքիս աղցան կըշինեմ...
Իսկ դու ոտքերով կըղոփես գետին,
Քո տիրոջ նման անվախ, համարձակ

Կըխաղաս ազատ գոռ դաշտի միջին,
Անթիւ գորքերին կանես շանսատակ...
Մի վախիլ, Աստուած մեր կողմն է, գիտեմ,
Նա մեզ բարերար հրեշտակ կըղրկէ,
Հակառակ դէսքում, ես ինձ կըսպանեմ,
Եթէ թշնամին պայտերդ պոկէ...
Արի, իմ Ռաշ ջան, իմ քաջ քահլան ջան,
Հերիք է ինչքան մնացիր գոմում:
Ռաշը խրինջաց գոմի ախոռից,
Հասաւ Ռոստոմին մի ակնթարթում:
Սև էր ու մռայլ նա գիշերայ պէս,
Զոյգ հնոց լինին պնչերը կարծես,
Հասակը վսեմ, ինքը իմաստուն,
Ագին գեղեցիկ, բաշը թաւ, սիրուն:
Իսկոյն խշաղրեց նա ականջները,
Մօտեցաւ տիրոջ, մէջքը կորացրեց,
Թեթև գլի պէս թռաւ նրա տէրը
Ու արծաթափայլ թամբի վրայ նստեց:

XV

— «Մնաս բարով, հայր, իմ քոյր Ծովինար,
Գնում եմ ահա դաշտը ռազմական,
Մնաս բարով իմ հայրենի աշխարհ,
Իմ մանկութեան քաղցր օթևան...
Մնաք բարով և դուք հանդեր ու դաշտեր»

Իմ աղմկալի մեծ-մեծ քաղաքներ,
 Կամ դուք կըտեսնէք Ռոստոմին՝ յաղթած,
 Կամ ամենեկին չըվերադարձած.
 Կամ յետ կըդառնամ ես տուն հայրական
 Յաղթութեան դրօշակ իմ ձերին բռնած,
 Կամ դուք կըտեսնէք իմ հսկայական
 Մարմինը՝ կուռում վիրաւոր ընկած...
 Ասաց ու մտրակ զարկեց նա Ռաշին,
 Իսկ Ռաշը, որպէս առժիւ ահագին,
 Թռաւ երկնքի ու երկրի միջով,
 Սլաքի նման հեռու սլանալով:
 Իսկ ներքեւ զօրքը զարկում էր թմբուկ,
 Բարձրացնելով երգեր ու աղմուկ.
 Գնում էին խիստ փոշու մէջ կորած,
 Միայն շատն ու քիչը, այդ գիտէ Աստուած.
 Մինչև կըտեսնեն երկար ճանապարհ,
 Գըհասնեն նրանք երկրի մի ծայր,
 Ուր սպասում է դաշտում ռազմական
 Ռաշիդ Ռոստոմին Պարսից քաջ Սալման...

XVI

Նրանց ճամբի վրայ հանդիպում էին
 Հազար մի տեսակ Զանգիք, Փերիններ,
 Բաջ փահլեւաններ և չար ոգիներ,
 Ծօթը գլխանի օձեր, վիշապներ,
 Բայց քաջ Ռոստոմը նրանց ամենքին՝

Վառւած, կատաղած զազանի նման
 Խիստ յարձակելով խրկում էր հեռու,
 Որը Հնդկաստան, որը Փրանգստան...
 Մի օր նա տեսաւ երկնքի տակով
 Փախցնում էր աղջիկ ահագին մի դե,
 — Ե՛յ, ուր ես փախչում, սաստիկ ծղրտաց,
 Կանգնիր, թէ չէ քո կըհանչգի արև...
 — Դու ո՞վ ես, որ քո մի դատարկ խօսքով
 Կանգնեմ այս բարձր երկնքի տակին,
 Ի՞նչ ոյժի տէր ես, որ բղաւելով
 Ուզում ես վախցնել ինձ նման քաջին.
 Թէ չես լսել իմ քաջայաղթ անուն,
 Ականջ դիր պատմեմ, որ դու հասկանաս՝
 Ո՛ւմ հետ գործ ունես, ո՞վ թշուառական,
 Դե-Մրուսի հետը, քո խեղքով տհաս...
 Երբ ողջ աշխարհը լի էր հրաշքներով,
 Չար-ոգիները կուիւ էին մղում,—
 Ես այն ժամանակ Դե-Մրուս անունով
 Ամենքի վրայ իշխել էի ուզում:
 Ինձ հետ վեր առայ քաջ Աքերունին, ¹⁾
 Հեռու քչեցի չար ոգիներին.
 Հին Հայաստանը արի ոտնատակ,
 Անթիւ քաղաքներ դարձրի աւերակ:
 Ինչ տեղ, ինչ երկիր ծաւալում էի.
 Հետս էի տանում ան, թշուառութիւն,

¹⁾ ԴԺԻԽԷԻ մարդ:

Ես ամենուրէք տարածում էի
 Անապատական լուռ ամայութիւն...
 Այս սիրուն աղջկան տեսնում ես ահա
 Խնչպէս թռցնում եմ երկնքի վրայ.
 Սա է աղջիկը Բագուր արքայի,
 Այժմ իմ ձեռին գերի է գերի.
 — «Լռիր, — ներքևից ուժգին բղաւց
 Արի Ռոստոմը և չըհամբերեց.
 Այնպէս մտրակեց իր Ռաշի աղբրին,
 Որ թռաւ, հասաւ վերև Դե-Մրուսին...
 — «Հիմա լինչպէս ես, յանդուգն, ստահակ,
 Գլուխդ ջախջախեմ այս երկնքի տակ.
 Ռոստոմիս սրի առաջ ամեն ինչ
 Եւ քեզ նմաններ ոչինչ են, ոչինչ:
 Ասաց, աղբուրդ այնպէս նա դարկեց,
 Որ քաջ Դե-Մրուսը գետինը փռեց.
 Իսկոյն շղթայով կապեց ձեռքն ու ոտը
 Ու տարաւ ձկեց դժոխքի մութ խորք,
 Որ լոյս չըտեսնէ, դուրս չըգայ աշխարհ,
 Թշուռ մարդկերանց չանէ զարիհար.
 Այլ բոցավառւած հուրում գեհենի
 Յաւիտեան տանջանք կրի, չարչարւի,
 Իսկ Աքերոնին «դռնապահ» կարգեց,
 Վերջին երդումով խիստ պատուէր տւեց,
 Որ չար ոգիներ ելնմուտ չանեն.
 Ել շփոթ, աղմուկ չըբարձրացնեն...

Միայն «Ստիրան» ¹⁾ էր ձայնով վայրագին
 Գոռում ու գոչում բամբ որոտներով,
 Վառում, կատաղում, փրփուրն երեսին,
 Ժանդ դեի նման պղտոր ջրերով,
 Իսկ դժոխքի մէջ տիրած լուսթիւն.
 Գիտեն — Ռոստոմի մեծ է դօրութիւն.
 Դե-Մրուս շղթակապ անկիւնում ընկած,
 Ծեր-Աքերոնը քրնով մըռափած...
 — «Թող չար ոգիներ լինին սրիս կուր,
 Աշխարհը մնայ խաղաղ, անդորր, լուռ,
 Սովոր են ամենք հրապարակ դուրս գալ
 Հսկայի անւամբ, պատերազմ բանալ,
 Ել չեն մտածում՝ թէ աւելի քաջ
 Կարող է դուրս գալ մէկն իրանց առաջ,
 Որ իրանց գլուխ ջարդ-փշուր կանէ
 Աշխարհն անխորձանք նա կըպահպանէ...

XVII

— «Սրտեղ է ապրում քո հայրը, աղջիկ.
 — «Այս ինչ» աշխարհում, — տւեց պատասխան.
 — Սրբիւր աչքերիդ արցունք ծովացած,
 Մի վախիլ, մենք քեզ կըհասցնենք նըրան.
 — Ես լինչպէս սրբեմ աչքից արտասուք,

¹⁾ Դժոխքի ամենազարհուրելի և կատաղի գետը:

Երբ մօտ տասներկու տարի կրկինի,
Ինչ որ ծնողաց երեսից զրկելի՝
Դե-Մրուսի ձեռին ընկել եմ գերի...
Բազուք արքայի աղջիկն եմ միակ,
Աչքի լսի պէս նա ինձ սիրում էր,
Թէ որ ինձ տանէք, հասցնէք նրա մօտ՝
Նա ձեզ կըբախչէ անթիւ նւէրներ...
Նա կուրախանայ ձեր մեծահոգի
Դէպի ինձ արած շատ բարութիւնից,
Կըբանայ դռներ իր գանձարանի,
Կէս բաժին կըտայ իր տէրութիւնից...
— «Ես ոչինչ չունեմ ակնկալութիւն,
Ինձ պէտք չեն քո հօր անթիւ բարեքներ.
Ինձ չեն գրաւում գանձ, հարստութիւն,
Արծաթ ու ոսկի, անդին ընծաներ.
Սյլ իմ նպատակ՝ չար ոգիներին
Ջարդել, վերջացնել խիստ քաջակորով.
Եւ վիշապներից, հսկայ-դեերից
Աշխարհը պահել խաղաղ, ապահով...
Դէհ, զօրք քաջազուն, յառաջ շարժեցէք,
Բազուք արքայի մօտ աճապարենք,
Առաջ այս թշուառ, խեղճ, անբախտ աղջկան
Առանց փորձանքի իր հօրը հասցնենք,
Ապա երկրի ծայր երթանք շտապով,
Այնտեղ կատաղի ռազմական դաշտում
Նիզակ ու սրեր ձեռքում ճօճելով՝
Պարսից Սալմանը մեզ է ըստասում... »

Գնանք. դէհ, գնանք, ցոյց տանք Սալմանին
Մեր հօր բազկի ոյժը ցոյց տալով,
Թող մեր թիկունքը թշնամին վհուկ,
Ջրտեսնէ երբէք և ոչ մի կերպով...
Գնանք փորձելու մեր հսկայ ոյժեր,
Թող գնդակի դէմ խոյանան կրծքեր,
Մինչ երբ երկու տէր աշխարհն ունենայ,
Կամ ես պիտ' իշխեմ, կամ թէ միայն նա:

XVIII

— «Դէհ, արի աղջիկ, գաւազն թուր,
Բայց վախը խաղառ սրտիցդ հանիր,
Պիտ' թուոցանեմ քեզ ամպերն ի վեր,
Բաց երկնքի տակ, շատ հեռու տեղեր...
Ասաց ու մտրակ զարկեց նա Ռաշին,
Իսկ Ռաշը, որպէս արծիւ ահագին,
Թռաւ երկնքի ու երկրի միջով,
Սլաքի նման հեռու ոլանալով.
Իսկ ներքե զօրքը գարկում էր թմբուկ,
Բարձրացնելով երգեր ու աղմուկ,
Գնում էին խիստ փոշու մէջ կորած,
Միայն շատն ու բիշը, այդ գիտէ Ասուած...
Վերջապէս նրանք յոգնած, դադարած՝
Բազուք արքայի աշխարհը հասան.
Այդտեղ Ռոստոմը, աղջիկը՝ քրտնած
Թռչկան նժոյգից կամաց ցած իջան. »

Գիշերը հասաւ և կախարդական
Թեւերը փռեց աշխարհի վրան,
Որպէս մի սաւան, սաստիկ սեւթոյր,
Ծածկեց ամեն տեղ իր մութ վարագոյր.
Մնջեցին ձայներ, դադարեց թմբուկ,
Ամեն տեղ տիրեց խորին լռութիւն...
Էլ չըլուեցաւ երգեր ու աղմուկ,
Ամենքն են մտել մի շատ քաղցր քուն...
...

XIX

արթնեց գիշերը, ծագեց վառ արև,
Տաւ աշխարհին ցանկալի բարև.
Իր լուսաճաճանչ ճառագայթները
Սփռեց աշխարհիս ամեն կողմերը:
Զարթեց բնութիւն իր հսկայական
Քնից, ծփելով ծովակի նման,
Իսկ հորիզոնում ջինջ, սրտազրաւ
Վառ արշալոյսը կարմրափայլեցաւ...
Յառաջ խաղացէր, իմ զօրք քաջազուն,
Քանի այսպիսի օր է գեղեցիկ,
Վեր կացէր, հասնենք Բաղուք արքային,
Հերիք չարչարեց, մեկը է այս աղջիկ.
Ասաց ու մտրակ զարկեց նա Ռաշին,
Իսկ Ռաշը, որպէս արծիւ ահագին,

Թռաւ երկնքի ու երկրի միջով,
Սլաքի նման հեռու սլանալով:
Իսկ ներքե զօրքը զարկում էր թմբուկ,
Բարձրացնելով երգեր ու աղմուկ.
Գնում էին խիստ փոշու մէջ կորած.
Միայն շատն ու քիչը, այդ գիտէ Աստուծ...
Իրանք հաղար մի տանջանք կրելով,
Սո՛վ, բա՛ղց ու ծարաւ յանձն առնելով՝
Վերջապէս մտան պերճ, հրաշալի
Աշխարհը հարուստ Բաղուք արքայի...
...

XX

Հէնց այդ ժամանակ գոռ Բաղուք արքան
Ժողոված ունէր մեծամեծ իշխան,
Դարբասի զընում զրել էր սեղան,
Չափազանց շրեղ սարքել խրախճան,
Իշխանների հետ քաղցր խօսելով
Անում էր զւարթ քեֆ, ուրախութիւն.
Բայց յանկարծ լսեց թմբուկի ձայներ,
Հեռումը տեսաւ զօրքի բաղմութիւն.
Նա խկոյն և եթ տեղից վեր կացաւ,
Թողեց բոլորը, սլալատը մտաւ.
— Վա՛յ, քեզ վա՛յ, — ասեց, — Բաղուք քո գլխին,
Հասել է հասել քո օրը վերջին.
Գալիս են ահա Գե.Մրուսի զօրք

Թմբուկ ածելով, ղինւած են բոլորք.
Նրանք քո երկիր իսպառ կըքանդեն,
Բազուք արքայիդ գահընկեց կանեն,
Փառք, իշխանութիւն և քո ժողովուրդ
Ամեն ինչ կըտան չարութեան յագուրդ...
Նա չարախնդիր, բարկացած հոգով,
Սաստիկ մտատանջ ընկաւ մտքի ծով.
Բայց չէր իմանում իր կորած աղջկան՝
Քաջ Ռոստոմ-Ջալը բերում էր իրան.
Փոխանակ նըրանց ղիմաւորելու,
Հնար էր փնտռում մի տեղ փախչելու:

XXI

«Ահա երևաց իմ հօր պալատը,
«Եւ այն կանաչկոտ, սիրուն պարտէզը,
«Ուր իմ մանկութեան օրերն եմ անցրել,
«Անմեղ թռչնի պէս ուրախ խաղացել.
«Ե՛կ, զօրքից մի մարդ ուղարկենք՝ գնա,
«Իմ տարակուսած հօրն իմացում տայ,
«Որ իրա զօրքով ընդ առաջ վաղէ,
«Քաջ Ռոստոմ-Ջալիդ նա ղիմաւորէ:
«Ե՛կ, զօրքից մի մարդ ուղարկենք՝ գնա,
«Իմ տարակուսած հօրն իմացում տայ,
«Թէ ահա գալիս է իր կորած աղջիկ,
«Որի տեսութեան պիտ՝ արժանանայ:
«Ե՛կ, զօրքից մի մարդ ուղարկենք՝ գնա,

«Իմ տարակուսած հօրն իմացում տայ,
«Թէ Ռոստոմ քաջը Դե-Մրոսին յաղթեց,
«Անբախտ աղջկանս ինչպէս աղատեց»...

XXII

Թաւ սուրհանդակ հեծած երիվար՝
Աղջրկայ հօր մօտ և խօսքով յարմար
Պատմեց բոլորը մանրամասնօրէն
Ինչ որ լսել էր ու գիտէր արդէն.
Սյտեղ Բազուքը շատ ուրախացաւ,
Այդ բանը, կարծես, ցնորք թւեցաւ...
Նա չէր հաւատում իր աղջիկ կորած
Կրկին կըլինէր իր աշխարհ եկած:
— «Ի՛նչ ուրախութիւն կըլինի Աստուած,
«Եթէ աղջիկս տեսնեմ աղատուած»...
Ասաց ու վազեց անթիւ զօրքերով
Գովաբանական երգեր երգելով.
Իսկոյն գետնաչող նա տարածեցաւ
Ռոստոմի առաջ խօսել սկսաւ,
Բայց խօսել ներքին չըթոյեց յուզմունք,
Ցայտեց աչքերից բերկրութեան արցունք...
Մի անսլաւամեղի գաղտնի լուծեամբ
Ո՛հ, նրա լեզուն կասկեց, կաշկանդեց,
Թռթռաց սիրտը անհուն բերկրութեամբ,
Չայնը թուլացաւ ու նրան խեղտեց.

— «Ո՛վ քաջդ հսկայ, — վերջապէս խօսեց, —
Մեծ ուրախութիւն, որ Աստուած զրկեց
Քեզ իմ աշխարհը, իբրև բարերար,
Բարո՛ւկ ես եկել դու, բարո՛ւկ հաղար...
Շատ շնորհակալ եմ, որ գերութիւնից
Դու ազատեցիր Դե-Մրուսի ձեռքից
Իմ թշուառ աղջկան ու ինքդ բերիր
Ինձ մօտ նեղութեամբ հեռո՛ւ տեղերից...
Իսկ դու աղջիկ, — նա գրկախառնեց,
Իսկոյն ջերմագին վզով փաթաթեց, —
Ո՛րքան սևամուտ տարիներ երկար
Թողիր միայնակ հօրդ ջրատար.
Գիտէ՛ն, թէ քանի՛, քանի՛ զօրք անթիւ
ձամբին կոտորել տւի քո առթիւ,
Ի՞նչքան նեղութիւն, տանջանք կրեցի,
Մի կերպ Դե Մրուսին յաղթել չկարացի...
Կեցցէ՛ Ռոստոմը, արի Ռոստոմը,
Նա քեզ ազատեց Դե-Մրուսի ձեռքից.
Թո՛ղ առաջ դուրս գայ ինձնից ստանայ
Գիւղեր, բաղաքներ որք կամենայ...
— «Ո՛չ, ներողութիւն, մենք պէտք է գնանք
Երկրի մի ծայրը, ուր կուի դաշտում,
Սրեր ու նիզակ ձեռքում ճօճելով՝
Պարսից Սալմանը մեզ է ըստասում...
Մինչ երբ աշխարհն նա դարձնէ աւեր.
Ճնշի նեղելով անմեղ գերիներ,
Մինչ երբ երկու տէր աշխարհն ունենայ,

Կամ ես պիտ' իշխեմ, կամ թէ՛ միայն նա...
— Նախ եկէք ինձ մօտ, ուրախ ու զւարթ
Ձեզ պատուասիրեմ մի քանի շաբաթ,
Շատ ուրախութիւն ու քեֆեր ցոյց տամ,
Ապա ես ինքս էլ ձեզ օգնութեան գամ...
Թէպէտ Ռոստոմը չէր համաձայնում
Բազուք արքայի մօտը հիւր մնալ,
Բայց վերջը զիջաւ նրա թախանձանքին,
Ըսկսեց գինի խմել, հարբենալ...
Այստեղ Ռոստոմին թողնենք, ընթերցող,
Գուցէ մեր առաջ դուրս գայ հարցանող
Թէ ինչ եղան մեր Ձալն ու Ծովինար,
Գնանք նրանցից իմանանք խաբար...

XXIII

— «Տարին բոլորեց, Ռոստոմը չեկաւ,
Հայրիկ ջան, ինչո՞ւ այսքան ուշացաւ.
Չըլինի ճամբին մի բան պատահեց,
Պարսից Սալմանը յաղթեց, սպանեց...
— Ո՛չ, իմ աղջիկս, եթէ նեղութիւն,
Եթէ մի փորձանք պատահած լինի,
Իսկոյն կատաղած Ռաշը իմաստուն
Սանձը կրկտրի, գէտ ու գէն կընկնի,
Քթից ու բերնից հանած փռինչքով
Սարեր ու ձորեր կը թնդացնի.

Նա ականջները ցից-ցից պահելով՝
 Աչքերի բոցով շատ դաշտեր կայրի,
 Սաստիկ դօռ կըտայ վրինջ քայլերին,
 Դափ ու դրափով լեռներ կըճեղքի,
 Քափ ու քրտինքով, երկար-վաղէվազ
 ձանադարհների թմբեր կըթրջի,
 Եւ, ոնց որ լինի, նա մեզ կըհասնի,
 Ռոստոմի մահը մեզ կիմացընի.
 Գուցէ երկրի ծայր նա գեռ չէ հասել,
 Ու Սալմանի հետ կուի սկսել.
 Թէպէտ, սիրելիս, մէկ է ճանապարհ,
 Սակայն գիտացիր, փորձանքն են հաղար»...
 — «Արի խղճա, հայր, խեղճ Ծովինարիս
 Տեսնում ես՝ վարդը վառ-վառ թշերիս
 Սկսեց կամաց-կամաց թառամել,
 Գեղալ աչքերիս պէժը պակասել.
 Այն օրից, երբ որ Ռոստոմը գնաց
 Միշտ գիշերները մնում եմ արթուն.
 Միշտ մտածում եմ, ան ինչու վերայ,
 Ոչ դադար ունիմ, ոչ հանգստութիւն...
 Հերիք է, հայրիկ, էրբան անհամբեր
 Մենք սպասեցինք Ռոստոմի դարձին.
 Մտքիս հետ ընկած երկար գիշերներ
 Հանգիստ չէ առնում գլուխս բարձին.
 Ռոստոմը չեկաւ, հայր աղաչում եմ
 Թող տուր ինձ, երթամ դաշտը ռազմական,
 Ինչ հոգ թէ ճամբին շատ նեղութիւն կայ,

Թող երթամ հասնեմ նրան օգնութեան»...
 — Զեմ թողալ գնաս, իմ աղջիկ սիրուն,
 Քեզ ճանապարհին փորձանք կրբերին.
 Դու կոյս ես ծնւել և կոյս պիտ' մեռնես,
 Վայ թէ քեզ բռնեն ու արեանդեն.
 — «Ոչ որ չէ կարող ինձ մատով դիպել,
 Միթէ Ռոստոմից պակաս եմ ոյժով.
 Ո՛վ կարող է ինձ աղջիկ ճանաչել,
 Կըգնամ, հայրիկ, տղի շորերով...
 Թող պատերազմի գոռ դաշտի միջին,
 Վեհ աղատութեան լինիմ նահատակ,
 Սշխարհի համար թափեմ իմ արիւն,
 Անհուն դարերին թողնեմ յիշատակ...
 Որ արար աշխարհ լսի, իմանայ
 Թէ հայ աղջիկը իր սրտի համար
 Գլուխը չի մատնիլ Պարսկին անօրէն,
 Կուգէ մահանալ մահով չարաչար ..
 — Գնա, Տէր ընդ քեզ, եղբայրդ գուցէ
 Ինչ օրհասական դառն ճգնաժամում
 Սպասում լինի կարօտ օգնութեան,
 Ընկած կուի մէջ՝ իր վերջին չնշում,
 Բայց Աստուած սիրէք, ինձ անտիրական
 Զըթողնէք մտնեմ սաղ-սաղ գերեզման.
 Երբ իմանամ թէ Ռոստոմը յաղթեց,
 Պարսից Սալմանը քեզ ողջ-ողջ բռնեց...
 — Սնան բարով, հայր, գնում եմ ահա
 Կրկին յետ բերեմ սրտիւդ ընկած.

Դու ինձ կըտեսնես կամ աղատ, յաղթած,
 Կամ ամենին չըվերադարձած...
 Երբ արեւըրում, հայրիկ, կըտեսնես
 Այն փայլուն աստղը գեղեցիկ վառւած,
 Իմացած լինիս Ռոստոմի հետը
 Կըվերադառնամ — Սալմանին յաղթած.
 Իսկ երբ կըտեսնես այն աստղը հանդած,
 Երկնքի մի կողմ յանկարծ մթնացած,
 Իմացած կենաս, կուր մէջ ընկանք,
 Չարաչար մահով յաւիտեան մեռանք...
 Ասաց Ծովինար և ձիուն հեծաւ,
 Հայրենի երկրից շատ հեռու թռաւ.
 Շատ ցաւեր քաշեց և շատ նեղութիւն,
 Մինչև որ երկրի ծայրը նա հասաւ...

XXIV

Պատերազմական դաշտին մօտեցաւ,
 Բայց նա Ռոստոմին այնտեղ չըտեսաւ.
 — Ո՛ւր է Ռոստոմը, — նա աղաղակեց,
 Ինչպէս գեղեցիկ ծաղիկ թառամեց.
 Սկսեց լալով իր բախտն անիծել,
 Դաշտում գէս ու գէն ձիուն շափ գցել.
 Շատ սոսը, քնշտ, բլուր ոտի տակ տաւ,
 Բայց նա Ռոստոմին, աւանդ, չըգտաւ.
 — Ո՛հ, Տէր իմ, Աստուծ — կանչեց Ծովինար, —

Խնդրում եմ քեզնից արի հոգիս առ.
 Ահա երևաց իմ ամենաթունդ
 Թշնամու զօրքը՝ կանգնած զունդազունդ...
 Տես ինչպէս նրանց առաջին Սալման
 Սուր, ազգու ձայնով տալիս է հրաման՝
 Թէ չըխնայէք մէկին ու միւսին,
 Սաստիկ ջարդ տւէք պիղծ գեաւուրներին...
 Քանի ինձ այստեղ նրանք չեն տեսել,
 Լաւ կանեմ, եթէ սկսեմ փախչել...
 Ասաց ու խփեց ձիուն բարկացած,
 Զին որպէս առիւծ, սաստիկ մոնչաց
 Եւ թռաւ, անցաւ լեռներ ու ձորեր՝
 Թողնելով յետև գետեր, հովիտներ...
 — Գէհ, վազեցէք շուտ, հասէք, իմ քաջեր,
 Թամբեցէք շուտով թռչկան նժուղներ,
 Փախաւ նա արդէն շուտ արէք, հասէք,
 Բռնեցէք, ողջ-ողջ ինձ մօտ բերեցէք...
 Ի՛նչքան գեղեցիկ աննման էր նա,
 Ի՛նչ հըրաշալի հայեացք ունէր նա,
 Հուրի կարծեցի կամ թէ հրեշտակ
 Երկնքից իջած — այնպէս գեղունակ.
 Տեսէր թէ ինչպէս լուսաւորեցաւ
 Մի անբնական վառ կենդանութեամբ,
 Պատերազմի դաշտ, երբ նա մօտեցաւ
 Իրա գերբնական-պերճ գեղեցկութեամբ:
 Զեպ խոստանում եմ, որ ո՛վ քաջ դուրս գայ
 Ինձնից նա, անշուշտ, պարգև կըստանայ:

Դէ՛հ, իմ զոչաղներ, ձիանք նստեցէք,
Տեսնեմ ձեզանից որբդ կրթունէք»:
Ական թօթափել վրայ վաղեցին,
Ամենքը ձիեր մէկ-մէկ թամբեցին,
Որպէս կատաղած չներ որսորդի,
Ընկան յետեից խեղճ Ծովինարի:
Բայց Ծովինարը իր արագավազ
Նժոյգին սաստիկ մտրակ էր խփում
Եւ անտառների, խոր-խոր ձորերի
Վերայով անցնում, հեռո՛ւ սլանում.
Բայց փախչող Պարսիկ ձիաւորներից,
Մէկը՝ քիչ մնաց, սր նրան բռնէր.
Յանկարծ երկիրը շարժեցաւ հիմքից
Եւ դմբդմրացին լեռներ ու ձորեր.
Երկնքում լսեց գոռգոռոցի ձայն,
Աշխարհս բռնեց մշուշ ու դուման,
Եւ ֆշացրին, ինչպէս մի սև օձ,
Մթին անտառներ, սաստիկ հողմակոծ...
Իսկ այդ տարերրի խռովութեան մէջ
Յանկարծ երկնքից իջաւ մի հրեշտակ.
Մեկնեց ձեռքերը և Ծովինարին
Թռցնելով վերեւ՝ առաւ թևի տակ...

XXV

— «Պէ՛հ, ժամ է արդէն. թռէք կռւի դաշտ,
Ո՛վ անյաղթ զօրքեր իմ քաջամարտիկ,
Այնտեղ կատաղի խռովութեան մէջ
Շարժւում են անթիւ զինւորւած մարդիկ.
Ո՛հ, դուք կըտեսնէք արեան վտակներ
Սաստիկ հոսելիս, որպէս մի հեղեղ,
Քաջ հսկաների ընկած դիակներ
Արիւնշաղաղ, խառնիխառն ափտեղ.
Կըտեսնէք և դուք թէ ինչ անպատում,
Նաև վայրենի երանութիւն կայ
Այնտեղ ամեհի, արնալից դաշտում,
Ուր ձեր անվեհեր կրծքերի վրայ
Կըբռնեն վարդեր, վարդեր սոսկալի,
Ո՛ւր նշանաբան ու կռիւ կեանքի
Ձեր, անտարակոյս, կ'լինի փառք կամ մահ,
Բայց դուք քաջի պէս կուեցէք անահ...
Վախկոտութիւնը միանգամայից
Թող հեռանայ ձեր առոյգ սրտերից,
Թող Յուդայի պէս ձեր միջից կորչի,
Ով փոքրօգութեամբ կռիւց կըփախչի...
Ձեր թշնամիներից եկած գնդակներ

Բռնեցէ՛ք ձեռով, էլ ետ ձգեցէ՛ք.
 Շարժեցէ՛ք օդում շողշողուն թրեր,
 Մինչ վերջին շունչը անվախ կուեցէ՛ք.
 Դէ՛հ բարձրացրէ՛ք քաջերի երգեր,
 Զիւ՛ղիլ հնչեցէ՛ք ռազմական փողեր»...
 Ասաց Ռոստոմը, մտրակեց Ռաշին,
 Իսկ Ռաշը, որպէս արծիւ ահագին,
 Թռաւ երկնքի ու երկրի միջով
 Սլաքի նման հեռո՛ւ սլանալով...
 Իսկ ներքեւ զօրքը դարկում էր թմբուկ,
 Բարձրացնելով երգեր ու աղմուկ.
 Գնում էին խիստ փոշու մէջ կորած,
 Միայն շատն ու քիչը այդ գիտէ Սասուն...
 Նրանք անխնայ այս այն քաջերին՝
 Սաստիկ ջարդ տալով հսկայ դեերին՝
 Մի կերպ վերջապէս երկրի ծայր հասան,
 Ուր զօրքով կանգնած Սալմանին տեսան...
 Այնտեղ փեր թողին իրանց չափերներ,
 Նստան սրելու դէնք ու զրահներ...
 Այնտեղ հեռաւոր երկրի մի ծայրում
 Բացում էր մի լայն արձակ հրապարակ.
 Ուր դրօշակակիր՝ երճում էին՝
 Պատերազմական երկու մեծ բանակ.
 Յանկարծ դուրս թռան այդ բանակներից
 Երկու առիւծներ — Ռոստոմ և Սալման.
 Հեծած նժոյգներ, իբրեւ ախոյեան,
 Եկան կանգնեցին իրար յանդիման...

Մի քանի անգամ լայն ասպարիզում
 Նրանք համարձակ պոռոյտ արեցին.
 Որպէս հողմային ահեղ փոթորիկ,
 Կայծակի նման իրար վազեցին:
 Թրերի ձայնը երկինք էր հասնում.
 Ողջ երախներից կրակ էր թափւում:
 Քափ ու քրտնքում մտած ձիերը
 Սարձորեր էին կատաղեցնում...
 Դաշտը ծովի պէս ալեկոծւում էր.
 Ընկան ժայռերը լեռնահովտերում.
 Լսելի եղան գետնի խորքերից
 Ստորերկրեայ խուլ-խուլ որոտում...
 Յանկարծ երկնքում երևաց մի լոյս,
 Եւ վայրկենապէս շողշողաց աշխարհ.
 Այնտեղ բարձրունքից գեղեցիկ մի կոյս
 Նայեց դէպի ցած դէմքով խիստ պայծառ:
 Ո՞վ է այն կոյսը, ինչ է չինում նա
 Սյդ խորհրդաւոր գիշերին մենակ.
 Ինչո՞ւ շողաց նա երկնքի վրայ,
 Նորից գլուխը ծածկեց ամպի տակ:
 Ա՛խ, ինչո՞ւ համար գնաց, թաղկացաւ,
 Սյն չքնաղ կոյսը ուր անյայտացաւ.
 Իզո՞ւր... աշխարհը նորից խաւարեց,
 Երկնքի երես ամպերով ծածկեց:
 Նա Ծովինարն է, Ռոստոմի քոյրը,

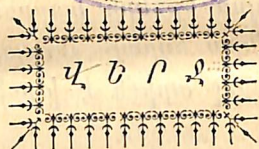
Որ հրեշտակը վեր բարձրացրաւ.
Նա բնակութիւն ընտրեց երկինքը,
Նենգաւոր ձեռքից ազատ պահեցաւ:
Բայց ուր է նայում: Նա նայում է ցած
Դէպի ռազմական դաշտը արնալի,
Ուր երկու հսկայ, վրիժով լցւած,
Կռիւ են մղում իրար կատաղի:
Նա կամենում է տեսնել իր եղբոր
Վիճակն ու դրութիւն սրբազան մարտում.
Սյուպէս երկնքից կոյսը մենաւոր
Անհանգստութեամբ դէպ՝ դաշտն է նայում:
Նայում է, բայց ինչ... Ռոստոմն ու Սալման,
Որպէս ապառաժ—դարաւոր վկայ—
Ահեղատեսիլ կանգնած յանդիման
Կուում են, կուում, կուում անխնայ...
Բայց անյաղթ մարտից նրանք ձանձրացած՝
Իջնում են ձիուց հանգստանալու,
Որ անդորրութիւն տան իրանց յոգնած,
Պատրաստել ոյժեր նորից կուելու:
Նորից երկնքի վրայ երևաց
Այն չընաղ կոյսը, նայեց դէպի ցած.
— «Այս ի՛նչ ձայներ են, ի՛նչ շփոթ, աղմուկ» —
Ասաց, հանելով գլուխը կամացուկ
Ամպերի միջից: Տեսաւ այս անգամ
Քաջ հսկաներին ձիերից իջած՝

Լախտը—գուրգերը ձեռներին բռնած՝
Ձարկում են, կուում կատաղի վառւած...
Ձայնը թնդեցնում էր երկնի կամարներ,
Դմրդմբում էին վիթխարի լեռներ.
Սասանած ամբողջ աշխարհը վախից
Ուզում է, կարծես, փախչել իր տեղից:
— «Ո՛հ, սարսափելի կայծեր են թռչում,
Ձէնքերից վերև ինձ մօտիկ հասնում,
Չըլինի աչքըս գան կուրացնեն,
Կուսական դէմքս կրակով այրեն»...
Ասում է շուտով թագցնում գլուխը
Գեղեցիկ կոյսը երկնքի խորքում,
Իսկ ներքև նրա եղբայր Ռոստոմը
Ի սէր իր քրոջ արիւն է թափում...

Անցան շատ դարեր... դեռ կատաղաբար
Ռոստոմն ու Սալման պատերազմում են
Եւ սպառնում են սաստիկ դէմ իրար՝
Երկրի «տէր» լինել նրանք ուզում են:
Եւ այսպէս տարէն մի երկու անգամ
Նորում են կռիւ երկրի մի ծայրում,
Բայց իրար յաղթել չեն կարողանում:
Երբ Ռոստոմն, Սալմանն երկրի մի ծայրում,

Ի բանց կատաղի կռիւն են սկսում,
Ընկնում են ժայռեր լեռնահովտերում.
Դողում է երկիրը, սարսում, սարսափում...

Ահա թէ ինչո՞ւ է երկիրը շարժւում,
Երկնքի խորքում Ծովինար խաղում...

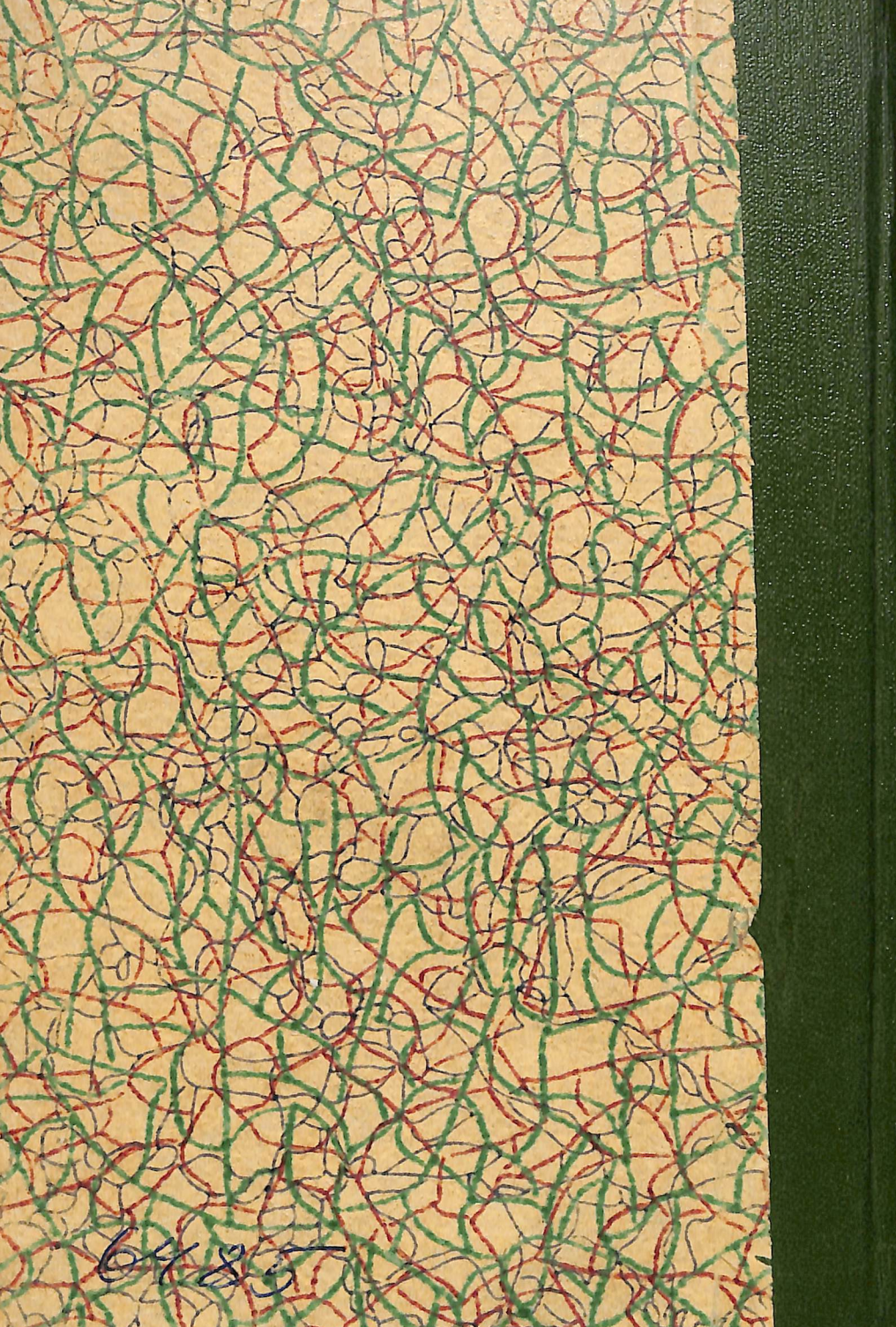
19 APR 2013

Կարմիր

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0568505

6485